

mening korrekt. I teksten benyttes Slesvig-Holsten fra det tidspunkt, hvor de to hertugdømmer indlemmes i Preussen som provinsen Slesvig-Holsten. At benytte bindestregen før dette tidspunkt indebærer en politisk stillingtagen for det tyske synspunkt om hertugdømmerne som en enhed »up ewig ungedeelt«. Som dansk læser studser man over, at den slesvig-holstenske rejsning og det derpå følgende krigeriske opgør 1848-51 betegnes som »borgerkrigen«. Rerup argumenterer ikke for anvendelsen af denne betegnelse, som forekommer unaturlig. Ganske vist tilhørte de to hinanden bekrigende nationaliteter formelt set den samme statsdannelse, men kun for en overbevist helstatsmand, som der ikke var mange tilbage af, forekommer begrebet at have en mening. Rerup ville vel næppe heller kalde den polske opstand i 1863 mod Rusland eller – for at tage et mere aktuelt eksempel – Algier-krigen for borgerkrige.

Argumentation finder man derimod for det synspunkt, at den dansk-tyske grænse af 1920 »viste sin rimelighed gennem sin holdbarhed«. Det er uden tvivl korrekt, så længe man ikke heraf slutter, at holdbare grænser også altid er rimelige. Den – i det store og hele – fair og korrekt gennemførte folkeafstemning og den ny grænses historisk-geografiske logik tvang på forhånd enhver agitation mod grænsen ud i vanskeligheder. Et andet synspunkt, som kan virke overraskende på baggrund af de stærke modsætninger mellem hjemmehørende og flygtninge i de første år efter 1945, men som Rerup argumenterer overbevisende for, er, at flygtningetilstrømningen på langt sigt bidrog til at integrere Slesvig-Holsten i Tyskland i videre omfang, end det nogen sinde før var lykkedes.

Rerups bog er en sober, velskrevet og let tilgængelig og velunderbygget fremstilling, som fuldt ud kan leve op til de kvalitetskrav, som det må være rimeligt at stille også til en fremstilling, der er tiltænkt et bredere publikum.

Carsten Mogensen

Der nationale Gegensatz/De nationale modsætninger. Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie, bd. I, ved HENRIK FANGEL, ERICH HOFFMANN, HANS A. JACOBSEN, ALEXANDER SCHARFF. Udgivet af Institut für Regionale Forschung und Information im Deutschen Grenzverein og Institut für Grænseregionsforskning. Flensborg 1984. 252 s. 55 kr.

Som titlen oplyser, er der tale om en fælles dansk-tysk kildeudgivelse, foretaget af Kieler-professorerne A. Scharff og E. Hoffmann sammen med de danske gymnasielektorer Henrik Fangel og Hans A. Jacobsen. På dansk side står Institut for Grænseregionsforskning i Åbenrå for udgivelse og distribution. Publikationen er i. bd., omhandlende de nationale modsætninger 1800-1864, af i alt fire planlagte, af hvilke et bind om »Påskeblæsten i 1933«, udgivet af Peter Hopp, Kiel, og Carsten Mogensen, nu Luxembourg, også foreligger.

Det er vor tids gode grænselandsklima, affødt af atomtidsalderens forståelse for betydning af en afspænding, der er baggrunden for den påtænkte række af kildeudgivelser, hvis udarbejdelse har fundet sted, almindeligvis en københavnsk universitetslektor i sin disputats har udtrykt uvished, om danskerne »efter afgørelsen i 1972« har en fremtid som folk! Slig pessimisme hersker almindeligvis ikke i grænselandet, hvor man både kender til front og bro, og hensigten med den

foreliggende publikation er netop at bygge bro ved at fremlægge et materiale til belysning af danske og tyske opfattelser af den fælles fortid. Det er især perioder med kollisionskurs, der er i publikationsrækkens søgelys, i herværende tilfælde kilder til belysning af det alt i alt fjendtlige forhold, der i det 19. århundrede herskede mellem dansk og tysk i grænselandet.

I alt er der gengivet 90 kildesteder, fordelt på femten emner. Det siger sig selv, at en sådan publikation ikke kan være fyldestgørende for en videnskabelig behandling af perioden, selv om faghistorikeren og navnlig den historiestuderende nok vil kunne hente inspiration i det noteapparat, der følger de enkelte kilder. Siget med udgivelsen har først og fremmest været at levere et overskueligt materiale, der kan bruges inden for skoleundervisningen, på højskoler, seminarier og ved kurser, samt være til nytte for journalister, offentlige debattører og lign. Kilderne er bragt i original og i oversættelse, og det er sket i erkendelsen af, at ikke alle er så sprogligt funderede, at de undgår misforståelser, en kendsgerning, der nok i højere grad gælder for tyskere end for danskere. Den foreliggende publikation slutter sig således til det oprydningsarbejde, der blev indledt i 1950'erne af Troels Fink, Århus, og Alexander Scharff, Kiel.

H. V. Gregersen

JÜRGEN BROCKSTEDT (Hrsg.), Frühindustrialisierung in Schleswig-Holstein, anderen norddeutschen Ländern und Dänemark. Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins Bd 5. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag, 1983. 369 S. 35 DM.

Nachdem in der noch relativ jungen Reihe »Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins« bisher je ein Sammelband zur Geschichte der regionalen Mobilität, zur Geschichte des Erziehungs- und Bildungswesens und zur Amerikaauswanderung sowie zum Nationalsozialismus erschienen sind, wendet sich der neueste Band – wiederum in der Form einer Aufsatzsammlung – den Anfängen der Industrialisierung zu. Der Band enthält neben einer Übersichtsdarstellung von *J. Brockstedt* zur Frühindustrialisierung in Schleswig-Holstein acht Beiträge mit Untersuchungen zu Teilregionen (*W. Asmus*, Mittelholsteinische Geest; *K.-J. Lorenzen-Schmidt*, Unterelberaum; *H. Zimmermann*, Lauenburg; *H. Fangel*, Haderslev) oder Teilaspekten der Entwicklung in Schleswig-Holstein. (*L. Henningsen*, Eisenindustrie in Nordschleswig; *G. Vaagt*, Eisenindustrie in Flensburg; *P. Wulf*, Carlshütte bei Rendsburg – 1827 gegründeter größter metallverarbeitender Betrieb der Herzogtümer). Außerdem umfaßt der Band noch je eine Studie zur Frühindustrialisierung im Herzogtum Oldenburg (*C. Reinders* und *E. Hinrichs*), im Fürstentum Lippe (*P. Steinbach*) und im »eigentlichen« Königreich Dänemark (*O. Hornby*).

Die Auswahl dieser Länder zeigt die besondere Thematik des Sammelbandes: Er behandelt die Anfänge der Industrialisierung im regionalen Kontext von Gebieten, deren Wirtschaftsstruktur bis in unser Jahrhundert vom Agrarsektor dominiert wurde. Den regionalen Kontext erfassen die Autoren dabei auf drei untereinander verknüpften Maßstabsebenen. Die Beiträge untersuchen – bei durchaus unterschiedlicher Schwerpunktsetzung: (1) Die Verflechtungen zwi-